

V dolgoletnih prizadevanjih priznanega strokovnjaka, upokojenega kapitana Bruna Volpija Lisjaka, da bi bila dejstva o življenju slovenskih ribičev iz vasi na Kraškem robu nad Trstom širše znana in bolj cenjena, kot so, je torej ta knjiga še en tehten prispevek k poznavanju in vrednotenju naše skupne preteklosti. Pri čemer se avtor seveda ne prepušča razmišljanjem o kakršni koli reviziji vsega, kar se je v preteklosti zgodilo s slovenskimi ribiči in njihovim ladjevjem, temveč se zavzema zgolj za uveljavitev resnice, ki nam lahko prispeva kanček v odnosih s sosedi prepotrebne samozavesti. Nesporno namreč dokazuje, da Slovenci nismo, kot se na splošno misli, brez lastne pomorske ribiške tradicije, temveč se smemo z vso pravico imeti za sredozemski, pomorski narod.

Besedila v knjigi s povzetkoma v italijanščini in angleščini sproti ponazarja bogato slikovno gradivo. Barvne risbe spremljajo kratke predstavitve rib severnega Jadrana, ki so jih lovili že slovenski ribiči, zlasti vrste, ki so od takrat že skoraj ali popolnoma izginile. Na fotografijah v nadaljevanju pa je morska favna, ki je še danes pogosta na tržaški in drugih ribjih tržnicah. Črno-bele so predvsem dokumentarne fotografije ter reprodukcije risb in skic.

367

Iztok Ilich

Bojan Knific: Tržiški šuštarji. Tržič: Tržiški muzej, 2015, 96 str., ilustr.

Dr. Bojan Knific, od leta 2013 kustos Tržiškega muzeja, je avtor nove stalne razstave *Tržiški šuštarji*, ki je na ogled od septembra 2014 v Zgornji kajži v Tržiču (sedež Tržiškega muzeja). Spomladi 2015 je izšel tudi katalog razstave, katerega oceni so namenjene naslednje vrstice.

Katalog po vsebini večinoma sledi omenjeni razstavi, nadgrajuje pa jo z razširjenimi besedili in bogatim arhivskim slikovnim gradivom iz fototeke Tržiškega muzeja. Precej kakovostnih posnetkov je bilo ustvarjenih posebej za katalog, nekaj starih fotografij je avtor kataloga pridobil na terenu. Uvodno besedilo je napisala direktorica Tržiškega muzeja Jana Babšek. Osrednji del kataloga je razdeljen na pet glavnih poglavij: *Tržiško čevljarstvo skozi stoletja*, *Tradicija tržiškega čevljarstva*, *Obutev in obuvanje*, *Šuštarije v Tržiču* ter *Orodje in obutev* (predstavitve izbranih predmetov z razstave). Nekateri naslovi posameznih poglavij so sicer povzeti po naslovih občasnih razstav, ki so bile na ogled med letoma 1990 in 2007, vendar jim je Knific dodal še druge, izvirne izbrane citate, pregovore ali zgodbe iz pričevanj starejših Tržičanov, kar priča, da je v sklopu priprave razstave in kataloga opravil tudi obsežno terensko delo. Katalog zaključujeta navedba uporabljenih virov in literature ter angleški povzetek vsebine kataloga.

V uvodu je direktorica Babškova povedala, da je nova čevljarska razstava *Tržiški šuštarji* nastala ob 50-letnici ustanovitve Tržiškega muzeja (1964) in da jo

je “pripravljala strokovna skupina sodelavcev Tržiškega muzeja: (kustos) dr. Bojan Knific, (konservator) Boštjan Meglič in (direktorica) Jana Babšek, iz Muzejev radovljiske občine je sodelovala mag. Tita Porenta, ki je bila več let kustodinja tržiške čevljarске zbirke, iz Gorenjskega muzeja pa je na pomoč priskočila ddr. Verena Vidrih Perko, strokovnjakinja za muzeološko področje. Oblikovalka razstave in kataloga je Polona Zupančič” (str. 6–7).

368

Zgodba o tržiškem čevljarstvu (poglavje *Tržiško čevljarstvo skozi stoletja*, str. 8–11) se začne že vsaj leta 1492, ko je Tržič pridobil trške pravice. Le-te so ključno vplivale na njegov rokodelski, kasneje pa manufakturni in industrijski razvoj. Poleg okolja, ki je večinoma nudilo surovine prvim rokodelcem, je na ugoden razvoj obrti in trgovine vplivala tudi starodavna pot čez Ljubelj. Več o posameznih čevljarjih izvemo iz prvih državnih statistik v 18. stoletju in ohranjene cehovske knjige tržiškega čevljarškega ceha 1751–1852, ki jo hrani Tržiški muzej. Prvi razcvet tržiško čevljarstvo doživi v 19. stoletju. O tem pišejo *Kmetijske in rokodelske novice* in pričajo mnoge nagrade na obrtniški razstavi v Ljubljani leta 1844. Množično opravljanje čevljarске obrti je omogočala ohlapna obrtna zakonodaja (Obrtni zakon 1859 in Obrtna novela 1888) in nastanek prvih dveh tržiških nemških tovarn za predelavo usnja in obutve Mally & Demberger in Goeken & Müller, ki sta delovali na principu založništva z dobavitelji iz okolice Tržiča (Kovorja, Križev, Retenj, Dupelj, Žiganje vasi) pa tudi okolice Kranja in Ljubnega. Po tem principu je sprva zasnoval svojo trgovsko-proizvodno strategijo tudi Peter Kozina, slovenski trgovec in podjetnik iz Ribnice, ki je okoli leta 1910 z družabniki ustanovil prvo slovensko čevljarско podjetje Peter Kozina & Co., danes poznano kot Peko, tovarna obutve, d. d.

V poglavju o življenju in delu tržiških čevljarjev (poglavje *Tradicija tržiškega čevljarstva*, str. 12–45) je Knific najprej izpostavil razvoj delovnih in socialnih odnosov med mojstri, pomočniki in vajenci. Dokaj enolično življenje čevljarjev so prekinjali nekateri, samo njim lastni posebni dnevi: najbolj priljubljena je bila legenda o Krišpinu in Krišpinjanu, zavetnikih čevljarjev, ki sta omogočila čevljarjem nekaznovan ponedeljkov izostanek z dela (“ta plau pondelk”). Še danes aktualno je tudi gregorjevo ali ljudska šega “vuč u vodo” na dan pred godovanjem sv. Gregorja (11. marec), poznana tudi v Kropi in Kamni Gorici ter ponekod drugod po Gorenjskem. Za obujanje spuščanja gregorjevih hišic po Tržiški Bistrici so se pred nekaj desetletji na pobudo tržiških muzealcev odločili v lokalnih osnovnih šolah, že nekaj let pa je to tudi dobro obiskana turistična prireditev. Na prvo septembrsko nedeljo, včasih imenovano *angelska nedelja*, ko so po izročilu čevljarški vajenci opravljali pomočniški izpit, pa so konec 60-tih let prejšnjega stoletja lokalni turistični in kulturni delavci v sodelovanju s tovarno Peko določili za semanji dan, tako imenovano *Šušarsko nedeljo*, ki jo v manjšem vsebinskem obsegu organizirajo še danes.

Kadar čevljarji niso imeli dovolj dela v svojih *berštatih* (iz nem. die Werkstatt, delavnica), so se podali iskat delo *v štero*, torej, na teren. Tam so izdelali čevlje za samooskrbne družine, ki so živele v bolj odročnih krajih in niso prihajale v dolino. O tem načinu izdelovanja čevljev je objavljena tudi pesem *Iz drugih dežel*, ki so jo v svoji različici poznali tudi žirovski čevljarji. Popolna oprava čevljarja, ki

gre v *štero*, se je v Trziču ohranila na fotografiji mojstra Andreja Tišlerja, najbolj znamenita rašpa (čevljarško orodje za rezanje lesenih klincev na podplatu znotraj škornja ali čevlja) pa je bila Mehletova rašpa, ki je zaradi svojega dolgega ročaja nedvomno služila pri izdelovanju visokih škornjev pa tudi kot popotna palica.

V nadaljevanju avtor kataloga podrobneje predstavi opremo čevljarške delavnice (str. 20–27), od orodja do kopit, usnja in drugega drobnega inventarja, ki ga je čevljar potreboval za ročno izdelavo čevlja po meri. Največja posebnost tržiškega *berštata* je prav gotovo *luč na gavge*, ki jo kot edino tovrstno pri nas hrani Tržiški muzej. Med obvezno opremo tržiške čevljarške delavnice je spadala tudi ptičja kletka s ptiči pevci. Ptiče (liščke, čizke, kaline, škorce, kose) so lovili na *limance*, z lepilom iz bele omele premazane palčke, ki so jih namestili na drevo. Za “pojoče ujetnike” se je še posebej zavzel čevljar Franc Kogoj, ki je zanje v gozdu nabiral mravljinčna jajčeca (glej zgodbo o šuštarju Francu Kogojju na str. 21). Poglavlje zaključuje beseda o čevljarški strokovni literaturi in besedju, posebno pozornost je Knific posvetil strokovnemu učitelju Jožetu Steimanu, ki je soavtor prvega slovenskega čevljarškega priročnika *Strokovni nauk o čevljarstvu* (Ljubljana, 1943) in avtor slovenskega terminološkega čevljarškega slovarja iz leta 1947, ki ga v rokopisu hrani Terminološka komisija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša na ZRC SAZU.

V poglavju “Na pot do znanja” (str. 28–32) preberemo, na kakšen način so se učili čevljarji v času cehovske organiziranosti in po letu 1882, ko je bila v Trziču ustanovljena ena prvih obrtnih strokovnih šol na Slovenskem, Obrtno-nadaljevalna šola v Trziču. Za razvoj strokovnega čevljarstva je bil zaslužen predvsem že omenjeni čevljarški mojster in strokovni učitelj Andrej Tišler (1889–1875). Andrej Tišler je bil tudi med ustanovitelji Muzejskega društva Trzič v začetku 50-ih let 20. stoletja in je Trziškemu muzeju zapustil več kosov gradiva za ureditev čevljarške zbirke, med njimi tudi obsežno zbirko spričeval čevljarških vajencev. Ob njegovi 100. obletnici rojstva leta 1998 sta mu bila posvečena posebna razstava in katalog (glej Porenta, Tita; Nadja Gartner-Lenac; Špela Jerala: *Andrej Tišler (1898–1974), čevljarški mojster in strokovni učitelj iz Trziča*. Trzič: Zavod za kulturo in izobraževanje, 1998).

Sistem šolanja čevljarjev se je po prvi svetovni vojni nadaljeval v Strokovni nadaljevalni šoli, po letu 1945 pa v Šoli za učence v gospodarstvu. Za potrebe izobraževanja čevljarjev v industriji sta tovarni Peko in Planika leta 1956 v Kranju ustanovili svojo čevljarško industrijsko šolo, kasneje pa še tehniško čevljarško šolo.

Izdelovanje obutve (poglavlje na str. 33–37) je do izuma strojev potekalo ročno (tržiško *ufrimano* = po meri). Čeprav so čevljarji poznali vsaj 15 različnih načinov, kako spojiti zgornji in spodnji del čevlja, velja za najbolj splošno delitev tehnologij izdelave še vedno delitev na šivano in klinčano (zbito) izdelavo. V katalogu so s slikami in teksti nazorno prikazani postopki teh dveh izdelav, ki jih je pred leti za muzej pripravil pokojni čevljar Jože Zaplotnik.

Konec 19. stoletja so v delavnice počasi začeli prihajati tudi stroji: najprej za šivanje zgornjih delov, kasneje pa tudi za popravljanje čevljev. Stroji so omogočili

izdelavo obutve “za kolekturo” (serijsko izdelano). Kar nekaj takih strojev hrani tudi Tržiški muzej.

370

Tudi prva industrijska izdelava čevljev na Slovenskem se je začela v Trziču (poglavje *Pot v industrijo*, str. 38–45), najprej v tovarnah nemških lastnikov, to je Karla B. Mallyja in družabnikov bratov Demberger (podjetje Mally & Demberger) ter Julija Goekna in družabnika Müllerja (podjetje Goeken & Müller), okoli leta 1910 pa še v prvi slovenski tovarni Petra Kozine (1876–1930), prav tako ustanovljeni s pomočjo družabnikov. Obsežna monografija o podjetniški zgodbi Petra Kozine je izšla leta 2012 (glej Porenta, Tita: „*Če se bom odločil graditi, potem bom gradil najmodernejše!*“ : priložnosti in pasti slovenskega trgovca in podjetnika Petra Kozine (1876–1930), ustanovitelja tovarne čevljev Peko v Trziču Radovljica: samozaložba, 2012). Po drugi svetovni vojni se je iz nekdanjega Kozinovega podjetja razvila tovarna Peko, ki je v svojem socialističnem obdobju do osamosvojitve Slovenije veljala za največjo jugoslovansko čevljarsko tovarno. V svoji organizaciji je povezovala tudi številne trgovske podružnice, razvojni laboratorij, gasilsko četo, indok center in omogočala visok življenjski standard svojim zaposlenim. Politične in gospodarske spremembami v 90-ih letih 20. stoletja so povzročile tudi poslabšanje razmer in konkurenčnosti v Peku, ki je izgubil ogromen trg v vzhodnoevropskih državah in v nekdanji Jugoslaviji, čemur se je bilo potrebno prilagoditi v smeri globalizacije.

Če sta bila dela razstave in kataloga povzeta po že objavljenih člankih in delih prejšnjih skrbnikov tržiške čevljarske zbirke, pa je drugi del kataloga povsem avtorsko delo Bojana Knifca. V poglavju *Obutev in obuvanje* (str. 46–47) je namreč dopolnil vsebino razstave in kataloga s historičnim pregledom obuvanja, ki mu je dodal nekatere makete teh bizarnih spomenikov ekstremne svetovne in slovenske čevljarske mode. V splošni zgodovini obutve so namreč znani čevlji z izjemnimi dimenzijami v dolžino, širino in višino, pa nastanek pete in razni elementi krašenja in pritrjevanja obutve na noge ter seveda atributi socialnega razločevanja. Tema se nadaljuje s predstavitvijo ljudske obutve na Slovenskem, ki pa se je med seboj razlikovala predvsem po pokrajinah in po tem, ali so jo (sploh) nosili za vsakdanja opravila ali za praznike. Vsekakor je Knifcu odlično poznavanje ljudskih noš olajšalo delo s slikovnimi viri, ki pojasnjujejo tudi obutveni videz prebivalcev posameznih slovenskih pokrajin.

Trzičani so glede na ohranjene primerke v 19. stoletju nosili predvsem visoke čevlje na vezalke, pa tudi cokle in škornje in doma copate. Ponosni so bili na svoje kordovansko usnje (ime je dobilo po španskem mestu Cordoba, od koder izvira), iz katerega so izdelovali lepe lahke okrašene ženske čevlje. Knifc v nadaljevanju posebno pozornost posveti ženskim in moškim čevljem ter otroški obutvi. Med žensko obutvijo so bili zanimivi zlasti nevestini čevlji, ki so morali močno škripati, ko se je z njimi sprehodila po cerkvi do oltarja (*čevlji na škripovt*). Skrivnost tega zvoka so nekoč poznali samo čevljarji, danes pa vemo, da se tako sliši medsebojno drgnjenje dveh plasti usnja “lice na lice”. Ohranila so se tudi številna lokalna imena za obutev, kot so *rančoš*, *špangerj*, *hafaral*, *žlinfarčki*, *brezpelniki*, *škæpete*, *štæfletne*, *bebice*, *komašne*, *štalonarji*, *meksikajnarji* in podobno. Poleg predstavitve

vrst obutve je Knific zbral še zanimive pregovore in reke o obutvi, kot so “V coklah ne hodi zajcev lovit”, “Kdor visoko viha nos, bo kmalu hodil bos”, “Voda še za v čevelj ni dobra”, “Ko čevelj škorenj rata, ne pozna ne sestre ne brata”, “Ma škorne na biks, pa u varžetu niks”, “Sreča in bogastvo sta dva različna škornja”. Kako večno aktualne resnice vejejo iz njih!

Poglavje o tradiciji tržiškega čevljarstva zaključuje zgodba tržiške čevljarske družine Gros in seznam čevljarskih delavnic (šuštarij) v Tržiču (str. 67–73), ki so delovale med obema vojnoma. Kjer je znano, je naslovu iz časa pred drugo svetovno vojno pripisano hišno ime, podatki o lastnikih in kratek opis, podrobni opisi delavnic pa so na voljo v dokumentaciji Tržiškega muzeja. Iz letalske slike je razvidno, da je bilo največ delavnic v Gasi, torej v današnji Cerkevni ulici in Za Virjem, manj pa v starem trškem delu, kjer so bili doma bolj premožni obrtniki. 371

Katalog dopolnjuje izbor predmetov z razstave. Gre predvsem za predstavitev čevljarskega orodja in drobnega inventarja ter obutve s kratkimi opisi, vendar pa brez navedbe inventarnih števil in dimenzij predmetov, kot je to običajno za muzejske kataloge.

Katalog stalne razstave *Tržiški šuštarji* je prav tako kot stalna razstava težko pričakovan strokovni dosežek Bojana Knifica, Tržiškega muzeja in slovenskega muzealstva, ki je bil do pred nekaj let kljub dolgoletnim prizadevanjem nekdanjih sodelavcev Tržiškega muzeja prikrajšan za predstavitev ene izmed najbolj prepoznavnih gorenjskih in slovenskih zgodb o razvoju čevljarstva in čevljev, ki so jih nosili in poznali po vsej Sloveniji. Samo leto pred tem je bila v Žireh postavljena tudi stalna razstava o žirovskih čevljarjih, s čimer so se izpolnile številne stare želje, obljube in vizije slovenskih etnologov in čevljarjev. V prihodnosti si lahko želimo le še to, da bi oba čevljarska centra in muzeja našla pot drug do drugega v skupni promociji slovenskega čevljarstva v domačem okolju in zunaj njega.

Tita Porenta

Vizualna antropologija – osebne izkušnje in institucionalni vidiki (ur. Miha Peče, Nadja Valenčič Furlan in Monika Kropej Telban). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, 2015, 363 str., ilustr.

Zbornik, ki so ga vsebinsko zasnovali in pripravili trije uredniki, ne predstavlja samo vpogleda v metodološko razvojni presek in dosežke slovenske vizualne antropologije, temveč se posveti prikazu dela na področju vizualne antropologije tudi v tujini. Povezovalno nit med domačimi in tujimi predstavitevami pa predstavlja Naško Križnar, do zdaj najplodnejši ustvarjalec vizualnih zapisov na slovenskem in zamejskem etnološkem področju. Zato tudi ni slučaj, da so uredniki